

UDK : 711.3

AKTUELNE PROGRAMSKO-PROJEKTNE AKTIVNOSTI U OKVIRU POLITIKE RURALNOG RAZVOJA EU

Magdalena Vasilevska¹, Ljiljana Vasilevska², Milanka Vasić³

Rezime: Rad prikazuje aktuelne programsko-projektne aktivnosti u okviru politike ruralnog razvoja EU. Pored prikazae strateških dokumenata koji definišu okvire za njenu primenu, fokus u istraživanju je na analizi konceptualno-organizacionog okvira same politike. U radu se ukazuje da je politika ruralnog razvoja EU podržana i kanalisana krovnim strateškim dokumentom, strategijom *EU 2020*, kao i *Kohezionom politikom EU*, jednom od glavnih strukturnih politika, kao i da je prilikom reforme *Zajedničke poljoprivredne politike EU 2013.* godine došlo do njene značajne transformacije. „Nova“ politika ruralnog razvoja EU za programski period 2014-2020. godine je zadržala osnovna načela, ali je takođe modernizovana i prilagođena novom zajedničkom strateškom okviru EU koji obuhvata sve strukturne i investicione fondove i odražava strategiju *EU 2020* kroz zajedničke tematske ciljeve. Efekti programsko-projektne, teritorijalno zasnovane politike ruralnog razvoja i programa ruralnog razvoja se u radu sagledavaju i analiziraju kroz selektivni prikaz aktuelnih projekata ruralnog razvoja.

Ključne reči: Politika ruralnog ravoja EU, Programi ruralnog razvoja, projekti ruralnog razvoja, razvojni prioriteti, fokusne oblasti

Abstract: The paper presents current program-project activities within EU rural development policy. In addition to the highlighting of strategic documents which defining the frameworks for its implementation, the research focus is on the analysis of the conceptual and organizational framework of the policy itself. The paper points out that the EU's rural development policy is supported and channeled by the umbrella strategic document, the *EU 2020* strategy, as well as the *EU Cohesion Policy*, one of the main structural policies. The paper also notes that the reform of the *Common Agricultural Policy* of the EU in 2013 led to significant transformation of the rural development policy. "New" EU rural development policy for the programm period 2014-2020. has retained the basic principles, but it has also been modernized and adapted to the new common EU strategic framework that includes all structural and investment funds and reflects the *EU 2020* strategy through common thematic goals. The effects of programproject, territorially based rural rayon policy and rural rayon programs are analyzed and analyzed through a selective overview of current rural development projects.

Key words: EU Rural Development Policy, Rural Development Programs, Rural Development Projects, Development Priorities, Focus Areas

¹ Asistent, Građevinsko-arhitektonski fakultet Univerziteta u Nišu

² Redovni profesor, Građevinsko-arhitektonski fakultet Univerziteta u Nišu

³ Asistent, Građevinsko-arhitektonski fakultet Univerziteta u Nišu

1. UVOD

Ruralna područja u okviru EU značajno doprinose evropskim ekonomijama, kulturama i ekosistemima (ADE 2012; ESPON GEOSPECS project, University of Geneva, 2012). Ona su mesto življenja i proizvodnje, osiguravaju hranu, energiju i mogućnost zapošljavanja, dok su planinska ruralna područja i ekološka okosnica čitavog kontinenta i ogroman rezervoar prirodnih resursa (European Environment Agency, 2010). I pored toga, politike EU su često previdale ova ključne teritorije, doprinoseći povećanju jaza u razvojnim karakteristikama između ruralnih i urbanih područja (European Parliament's Committee on Regional Development, 2016). Ipak, svesni razmera i posledica zanemarivanja ovog problema u nekoliko poslednjih nekoliko decenija se, i u okviru EU i u okviru zemalja članica, značajna pažnja posvećuje strukturisanju adekvatne politike ruralnog razvoja, dok su aktivnosti usmerene ka razvoju institucionalnih, organizacionih i finansijskih kapaciteta za podršku održivom razvoju ruralnih područja evoluirale i postale sve brojnije.

U radu se analiziraju i razmatraju krovni dokumenti i organizacioni i institucionalni okvir aktuelne politike ruralnog razvoja EU, dok se efekti njene primene ilustruju kroz selektivan prikaz realizovanih projekata u aktuelnom programskom periodu 2014-2020. godine.

2. POLITIKA RURALNOG RAZVOJA EU – ORGANIZACIONI OKVIR

Krovni strateški dokument koji definiše pravce razvoja EU, pa u okviru toga i ruralnog razvoja, je aktuelna strategija *EU 2020* (EU 2020 strategy). Podržana *Kork 2.0 Deklaracijom* (Cork 2.0 Declaration, 2016), ona je zamenila *Lisabonsku* i *Getenburšku strategiju*, ali sa istim ciljem definisanja i kanalsanja generalnih pravaca razvoja. Međutim, strategija *EU 2020* je donela značajnu novinu, u smislu da se umesto dve različite strategije koje su do tada bile prisutne - one za ruralni razvoj i one za regionalnu politiku, formirao jedinstven *Zajednički strateški okvir* (Common strategic framework). Njime je strategija *EU 2020* transformisana u teritorijalno zasnovani razvojni dokument koji je u skladu i sadejstvu sa *Kohezionom politikom EU* (Cohesion policy). U skladu sa ovim promenama, ruralni razvoj se u okviru *Kohezivne politike* zasniva na primeni tri međusobno povezana koncepta: 1) koncept pametnog rasta, koji promovise i fokusira se na razvoj bioekonomije, IKT-a ili novih pristupa u oblasti

turizma; 2) koncept zelenog/održivog rasta, koji podržava razvoj i primenu obnovljivih izvora energije, održivu poljoprivredu i šumarstvo; i 3) koncept inkluzivnog rasta, u čijem je fokusu jačanje ruralnih zajednica (European Commission, 2010).

Poslednjih godina je prisutan stav da efikasno korišćenje potencijala ruralnih područja zahteva jasno definisane ciljeve, strategije i aktivne, ciljane politike koje bi pomogle u prevazilaženju ograničenja i "hendikepa" ruralnih područja koja proizilaze iz različitih razloga, kao što su demografske karakteristike, fizičke karakteristike ruralnih područja, karakter klimatskih promena i/ili visoki iznosi finansijskih sredstava koji su potrebni za realizaciju konkretnih aktivnosti. U skladu sa tim, strategijom *EU 2020* definisano je pet primarnih i čitav set sekundarnih ciljeva, a njihova realizacija se prati i ocenjuje kroz brojne indikatore. Sa druge strane, kako *Kohezivna politika EU* ima za cilj "smanjenje dispariteta između nivoa razvijenosti različitih regiona i razvoj zaostalih, manje favorizovanih regiona", smatra se da će upravo ona u narednih nekoliko godina imati ključnu ulogu u rešavanju specifičnih izazova i potreba ruralnih područja.

Konceptualno definisana i podržana strategijom *EU 2020* i *Kohezionom politikom EU*, ključnu ulogu u realizaciji procesa razvoja ruralnih područja ima *Politika ruralnog razvoja EU* (RDP). Definisana kao integralni deo i "drugi stub" *Zajedničke poljoprivredne politike EU* (CAP), *Politika ruralnog razvoja* podržava endogen razvoj ruralnih područja i njihovo osposobljavanje da na održiv i efikasan način odgovore širokom spektru ekonomskih, ekoloških i društvenih izazova koje sa sobom nosi XXI vek. „Nova“ politika ruralnog razvoja EU za programski period 2014-2020 je nastala kao rezultat reforme *Zajedničke poljoprivredne politike EU*, do koje je došlo 2013. godine. Ona je zadržala osnovna načela, ali je takođe modernizovana i prilagođena novom zajedničkom strateškom okviru EU koji obuhvata sve strukturne i investicione fondove i odražava strategiju *EU 2020* kroz zajedničke tematske ciljeve.

Sa vizijom da poboljša kvalitet života u ruralnim zajednicama, "nova" politika je zasnovana je na tri strateška cilja:

- 1) podsticanje konkurentnosti poljoprivrede;
- 2) obezbeđivanje održivog upravljanja prirodnim resursima i klimatskim promenama; i
- 3) postizanje uravnoteženog teritorijalnog razvoja ruralnih ekonomija i zajednica, uključujući i stvaranje mogućnosti za povećanje zaposlenosti.

Ciljevi su dalje artikulirani kroz šest prioriteta (Tabela 1).

Prioritet 1	Prenos znanja i inovacija
Prioritet 2	Održivost poljoprivrednih gazdinstava i konkurentnost
Prioritet 3	Organizacija lanaca prehrambene proizvodnje i upravljanje rizicima
Prioritet 4	Obnova, očuvanje i poboljšanje ekosistema
Prioritet 5	Energetski efikasna ekonomija i ekonomija koja je otporna na klimatske promene
Prioritet 6	Socijalna inkluzija i ekonomski razvoj

Tabela 1 - Prioriteti politike ruralnog razvoja EU

Ovih šest prioriteta su dalje detaljnije razrađeni kroz 18 specifičnih oblasti intervencija, tzv. *Fokusnih oblasti* (FA, Tabela 2). Na taj način je formirana osnova za sprovođenje politike ruralnog razvoja i pružanje finansijske podrške u okviru *Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj* (EAFRD), kao i drugih razvojnih fondova.

Kao podrška politici ruralnog razvoja, na nivou EU je aktivno više organizacija i tela. Jedna od najznačajnijih organizacija je *Evropska mreža za ruralni razvoj* (ENRD), koja je formirana 2008. godine u funkciji centralnog mrežnog servisa za razmenu informacija o efektima i koristima primene politike ruralnog razvoja i njenih prioriteta, programa, projekata i drugih inicijativa koje se u praksi realizuju u okviru EU i zemalja članica. ENRD je za tekući programski period 2014-2020 definisala četiri ključne tematske oblasti. To su: 1) pametne i konkurentne ruralne oblasti (sistemi snabdevanja hranom, ruralno preduzetništvo, pametna sela); 2) restrukturiranje ruralne ekonomije (tranzicija ka "zelenoj" ekonomiji, efikasnost resursa, upravljanje zemljištem i vodama); 3) socijalna inkluzija; i 4) generacijska obnova.

Politika ruralnog razvoja se u svakoj od zemalja članica EU i u njenim regionima primenjuje i realizuje kroz *Program ruralnog razvoja* (RDP). To su standardizovani dokumenti kojima se određuju strateški pristupi i akcije u skladu sa strukturnim karakteristikama i potrebama specifične teritorije/geografske oblasti. Zemlje članice EU, kao i regioni na nivou NUTS 2 i 3 su u obavezi da prilikom kreiranja *Programa ruralnog razvoja* ugrade najmanje četiri od šest navedenih prioriteta. U programskom periodu 2014-2020 usvojeno je i realizuje se 118

nacionalnih i regionalnih RDP-a koji se finansiraju kroz EAFRD i kroz nacionalne doprinose. U tekućem sedmogodišnjem periodu je za ruralni razvoj izdvojeno oko 100 milijardi evra preko EAFRD-a i 61 milijarda evra kroz različite oblike javnog finansiranja u državama članicama.

Prioritet 1	FA 1A: Podsticanje inovacija, saradnje i razvoja baze znanja u ruralnim područjima
	FA 1B: Jačanje veza između poljoprivrede, šumarstva i istraživanja i inovacija
	FA 1C: Podsticanje doživotnog učenja i stručnog usavršavanja u poljoprivrednom i šumarskom sektoru
Prioritet 2	FA 2A: Poboljšanje ekonomskih karakteristika i olakšavanje restrukturiranja i modernizacije poljoprivrednih gazdinstava
	FA 2B: Stvaranje uslova za veće učešće kvalifikovanih poljoprivrednika u okviru sektora poljoprivrede i generacijska obnova
Prioritet 3	FA 3A: Poboljšanje konkurentnosti primarnih proizvođača boljim integrisanjem u proizvodno-prehrambeni lanac
	FA 3B: Podrška prevenciji i upravljanju rizicima na farmama
Prioritet 4	FA 4A: Obnova, očuvanje i poboljšanje biodiverziteta
	FA 4B: Poboljšanje upravljanja vodnim resursima
	FA 4C: Sprečavanje erozije i poboljšanje upravljanja zemljištem
Prioritet 5	FA 5A: Povećanje efikasnosti u korišćenju vode u sektoru poljoprivrede
	FA 5B: Povećanje efikasnosti u korišćenju energije u proizvodnji i preradi hrane
	FA 5C: Olakšavanje snabdevanja i korišćenja obnovljivih izvora energije
	FA 5D: Smanjenje efekta staklene bašte i emisije amonijaka u sektoru poljoprivrede
	FA 5E: Podsticanje konzervacije ugljenika u poljoprivredi i šumarstvu
Prioritet 6	FA 6A: Olakšavanje diverzifikacije, stvaranja i razvoja malih preduzeća, kao i otvaranja novih radnih mesta
	FA 6B: Podsticanje lokalnog razvoja u ruralnim područjima
	FA 6C: Unapređenje pristupa, upotrebe i kvaliteta IKT-a u ruralnim područjima

Tabela 2 – Fokusne oblasti politike ruralnog razvoja EU za programski period 2014-2020

Izvor: https://enrd.ec.europa.eu/policy-in-action/rural-development-policy-figures/priority-focus-area-summaries_en

3. PROJEKTI RAZVOJA RURALNIH PODRUČJA – SELEKTIVNI PRIKAZ

Zasnovana na teritorijalnom principu i *bottom-up* pristupu, politika ruralnog razvoja je izrazito programsko-projektno orijentisana. Projekti koji se realizuju ili su realizovani u aktuelnom ili prethodnom programskom periodu se odnose na različite razvojne aspekte i u skladu su sa razvojnim specifičnostima svake teritorije. U tekstu koji sledi dat je selektivni prikaz projekata ruralnog razvoja koji reflektuju različite razvojne aktivnosti i koristi koje proističu iz njihove realizacije. Projekti su prikazani po redosledu definisanih prioriteta (Tabela 1).

A. APPVID – Upravljanje bolestima vinove loze, Rioja Alavesa, Španija

Cilj projekta je formiranje zajedničkog sistema preciznog praćenja informacija u vezi sa zdravljem vinograda, što će vlasnicima omogućiti da preduzmu pravovremene, efikasne i ciljane fitosanitarne intervencije.

Projekat se realizuje u aktuelnom programskom periodu 2014-2020, sa vremenskim okvirom od 2016. do 2018. godine. Realizuje se u okviru *Prioriteta 1: Prenos znanja i informacija*, odnosno *Fokusnog područja 1A: Inovacija&Kooperacija*. Ukupni budžet za realizaciju projekta iznosi oko 267000 evra, u okviru koga EAFRD učestvuje sa oko 171500, region sa oko 42900, dok učešće privatnih sredstava iznosi oko 52000 evra.

Kontrola bolesti vinove loze se tradicionalno vrši fitosanitarnim tretmanima koji se primenjuju u određeno vreme svake godine ili na osnovu fenološkog stanja useva, bez uzimanja u obzir parametara zaštite životne sredine. Cilj projekta je razvoj zajedničkog IKT sistema, odnosno on-line alata koji će pomoći malim vinarijama i proizvođačima u donošenju odluka koje su vezane za upravljanje bolestima. Daljinski senzori i mobilna aplikacija pružaju korisnicima detaljne informacije o zdravlju vinograda u realnom vremenu, čime se olakšava planiranje fitosanitarnih tretmana.

Rezultati projekta su sledeći: 1) poboljšanje profitabilnosti poljoprivrednih gazdinstava zbog smanjenja troškova; 2) smanjenje negativnog uticaja na životnu sredinu usled smanjenog i preciznijeg fitosanitarnog tretmana; 3) poboljšanje kvaliteta grožđa (grožđe je zdravo i sa manjim količinama fitosanitarnih ostataka, što pozitivno utiče na proces fermentacije).

Slika 1 - Upravljanje bolestima vinove loze, Rioja Alavesa, Španija

B. Darzini-2 - modernizacija farme specijalizovane za cvečarstvo, Latvija

Cilj projekta je poboljšanje i diverzifikacija proizvodnje farme koje se specijalizovala za cvečarstvo kroz finansijsku podršku za kupovinu nove opreme i poljoprivredne mehanizacije.

Projekat se realizuje u aktuelnom programskom periodu 2014-2020, sa vremenskim okvirom od 2016. do 2017. godine. Realizuje se u okviru *Prioriteta 2: Održivost poljoprivrednih gazdinstava i konkurentnost*, odnosno *Fokusnog područja 2A: Poboljšanje ekonomskih karakteristika i olakšavanje restrukturiranja i modernizacije poljoprivrednih gazdinstava*. Ukupni budžet za realizaciju projekta iznosi oko 16000 evra, u okviru koga EAFRD učestvuje sa 10200, region sa 4800, dok učešće privatnih sredstava iznosi oko 850 evra.

Farma je dobila podršku RDP-a za kupovinu manjeg traktora i opreme za gajenje i transport cveća. Takođe je kupljena i oprema za specijalizovane sušare, u cilju kreiranja novih proizvoda namenjenih za prodaju kozmetičkim kompanijama, kao i za upotrebu u saunama u sklopu smeštajnih kapaciteta, nastalih u okviru diverzifikacije aktivnosti na farmi.

Slika 2 - Modernizacija farme specijalizovane za cvečarstvo, Latvija

Rezultati projekta su sledeći: 1) poboljšana tehnička oprema pomogla je farmi da poveća efikasnost svoje proizvodnje; 2) na farmi su povećane površine pod zasadima i uveden je raznovrsniji proizvodni program (sa biljkama koje cvetaju do sredine juna, na primer); 3) investicija je pomogla da se višak proizvoda plasira na nova tržišta i u nove svrhe (sušeno cveće za upotrebu u saunama, na primer).

C. Očuvanje močvarnih livada u okviru regionalnog parka prirode *Volcans d' Auvergne*, Francuska

Osnovni cilj projekta je razvoj stočarstva uz očuvanje i zaštitu životne sredine, u smislu: 1) očuvanja ekološke ravnoteže, 2) očuvanja specifičnosti biodiverziteta, 3) očuvanja seoskog pejzaža i 4) poboljšanja kvaliteta voda.

Projekat je realizovan u 2015. i 2016. godini u programskom periodu 2014-2020. Realizovan je u okviru *Prioriteta 4: Upravljanje ekosistemima*, odnosno *Fokusnog područja 4A: Obnova, očuvanje i poboljšanje biodiverziteta*. EAFRD-a je finansirao njegovu realizaciju sa preko 440 000 evra. Projekat kombinuje različite mere EAFRD-a i podržava realizaciju različitih vidova obuka, pružanje savetodavnih usluga, primenu agro-enzajronmentalnih mera, ulaganje u održivu poljoprivredu itd.

Slika 3 – Očuvanje močvarnih livada u Severnom Kantalu, Auvernje, Francuska

Rezultati projekta su sledeći: 1) do 2015. godine potpisano je 28 ugovora kojima je obuhvaćeno 823 ha planinskih pašnjaka; 2) preko EAFRD-a je obezbeđeno 323000 evra za AEC ugovore (Agri-

Environment Climate Scheme); 3) preko EAFRD-a je za dvogodišnji period izdvojeno 19800 evra za različite vidove obuke; 4) projektna podrška je usmerena ka očuvanju prakse ekstenzivnog košenja pašnjaka koja je povoljna za održavanje biodiverziteta područja budući da pruža mogućnost odlaganja aktivnosti košenja, prilagođavanja rotacije stoke stepenu otpornosti močvarnog tla itd.; 5) broj AEC zasnovanih ugovora stalno raste jer je sve više poljoprivrednika zainteresovano - očekuje se da će do kraja programskog perioda biti realizovano oko 170 ugovora sa kojima će biti obuhvaćeno više od 46000ha regionalnog parka.

D. *De Putter* - formiranje multifunkcionalnog centra koji promoviše društvenu koheziju, Ostrijk, Holandija

Osnovni cilj projekta je poboljšanje kvaliteta života i promocija socijalne kohezije. Realizovan je transformacijom i renoviranjem napuštene zgrade vrtića u selu *Oostdijk* u multifunkcionalni zajednički centar pod nazivom *De Putter*.

Projekat je realizovan u programskom periodu 2007-2013 sa vremenskim okvirom realizacije 2014-2015. Godine. Realizovan je u okviru *Prioriteta 6: Socijalna inkluzija i ekonomski razvoj*, odnosno *Fokusnog područja 6B: Lokalni razvoj*. Ukupni budžet za realizaciju projekta je iznosio 43500 evra, u okviru koga su EAFRD i region učestvovali sa po 20000 evra, dok je učešće privatnih sredstava iznosilo 3500evra.

Slika 4 – Multifunkcionalni centar De Putter, Ostrijk, Francuska

Rezultati projekta su sledeći: 1) u radnim danima centar nudi svakodnevnu podršku stanovnicima; 2) centar pruža obrazovne i zdravstvene usluge stanovnicima sela, ali je zbog malog obima zdravstvenih usluga broj pacijenata ograničen na maksimalno pet dnevno; 3) u okviru centra izgrađena je biblioteka, prodavnica i kafić, čime su stanovnici dobili prostor za svakodnevno okupljanje i različite vidove socijalnih dešavanja; 4) u rad centra je aktivno uključeno preko 35 volontera. Samu zgradu su renovirali stručnjaci, volonteri i studenti građevinarstva.

E. Diverzifikacija farme kroz razvoj turizma i proizvodnju toplotne energije iz biomase, gazdinstvo Smogavc, Slovenija

Cilj projekta je uspostavljanje lokalnog sistema daljinskog grejanja korišćenjem drvene biomase, uz istovremeno proširenje turističkih kapaciteta u okviru individualnog poljoprivrednog gazdinstva.

Projekat je realizovan u programskom periodu 2007-2013, sa vremenskim okvirom do 2016. godine. Relizovan je u okviru *Prioriteta 6: Socijalna inkluzija i lokalni razvoj*, odnosno *Fokusnog područja 6A: Diverzifikacija i kreiranje novih radnih mesta*. Ukupni budžet za realizaciju projekta je iznosio oko 473000 evra, u okviru koga je EAFRD učestvovao sa oko 200000, region sa oko 65000, dok je učešće privatnih sredstava iznosilo oko 211500 evra.

Gazdinstvo se već dugi niz godina bavi poljoprivredom i ruralnim turizmom. Kada je došlo do potrebe za modernizacijom sistema grejanja, porodica je odlučila da koristi drvenu biomasu i da stvori novi izvor prihoda tako što će toplotnom energijom snabdevati i susedne zgrade. Sistem grejanja je vremenom proširen na još dve kuće na susednim farmama, parohijsku zgradu, zgradu verske škole i jednu individualnu kuću.

Rezultati projekta su sledeći: 1) na sistem daljinskog grejanja na biomasu je nakon realizacije svih faza projekata priključeno sedam zgrada; 2) školske grupe organizovano posećuju farmu kako bi se upoznale sa obnovljivim izvorima energije i načinima funkcionisanja sistema daljinskog grejanja; 3) porodica je uložila i u proizvodnju solarne energije koristeći sopstvena sredstva; 4) povećan je smeštajni kapacitet - izgrađena su tri nova apartmana koja imaju stabilan rast u broju poseta u posljednje tri godine; 5) izgrađena je drvena kabina - sauna (od lokalnog drveta), a u dvorištu gazdinstva su izgrađeni novi sadržaji koji su u funkciji bolje turističke ponude - dečje igralište i fitness teren na otvorenom.

Slika 5 – Povećanje turističkih kapaciteta i korišćenje obnovljivih izvora energije, gazdinstvo Smogavc, Slovenija

4. ZAKLJUČAK

U poslednjem programskom periodu načinjen je odklon u odnosu na donedavni tretman ruralnih područja u okviru politika i razvojnih inicijativa EU. Ruralna područja su viđena kao aktivni učesnik koji doprinosi ukupnom razvoju širih teritorija i regiona. Ona imaju značajan inovativni i razvojni potencijal koji je u "novoj" politici ruralnog razvoja EU, modernizovanoj i reformisanoj u poslednjem programskom periodu 2014-2020 sagledan, kanalisani i konceptualno-organizaciono tretirani u skladu sa ciljevima strategije *EU 2020*, ciljevima *Kohezivne politike EU* i ciljevima u međuvremenu reformisane *Zajedničke poljoprivredne politike*.

U okviru "nove politike", razvoj ruralnih područja je zasnovan na promociji i realizaciji programskih i projektnih aktivnosti koje se zasnivaju na primeni koncepta: 1) pametnog rasta, 2) održivog/zelenog rasta i 3) inkluzivnog rasta. Njihova primena je podržana zajedničkim strateškim okvirom EU koji obuhvata sve strukturne i investicione fondove i eksplicitno predviđa mogućnost tematskih podprograma za različite tipove ruralnih područja.

Rezultatski i programsko-projektno orijentisana politika ruralnog razvoja, zasnovana na setu integrisanih aktivnosti koje se u okviru nje realizuju i *bottom-up* pristupu, već daje prve pozitivne rezultate. Na to ukazuju i pozitivna iskustva i rezultati aktuelnih projekata koji se realizuju u sklopu *Programa ruralnog razvoja*, što je u radu ilustrovano kroz

analizu selektivno izabranih projekata/primeri dobre prakse. Analiza ukazuje i na primenu širokog spektra oblasti intervencija i razvojnih mera, nastalih kao rezultat aktivnog sagledavanja jedne od ključnih karakteristika ruralnih područja-njihove diverzifikacije sa aspekta razvojnih i strukturnih karakteristika, što je samo još jedna potvrda opravdanosti teritorijalne zasnovanosti pristupa i programski aktivnosti koje su usmerene ka njihovom razvoju.

5. LITERATURA

1. ADE (2012). Study on the relevance and the effectiveness of ERDF and Cohesion Fund support to Regions with Specific Geographical Features – Islands, Mountainous and Sparsely Populated areas, Volume 1 and 2 for DG Regional Policy
2. Cork 2.0 Declaration 2016 (2016). A Better Life in Rural Areas. Cork: Cork 2.0 European Conference on Rural Development
3. https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/events/2017/cork-declaration-berlin/cork-declaration-2-0_en.pdf
4. ESPON (2014). Territorial Monitoring Report, Progress towards the Territorial Agenda of the EU 2020, Luxembourg: ESPON.
5. Euromontana (2011). Background paper on sustainable mountain tourism, provided for the conference in Inverness, 27-28 September.
6. http://www.euromontana.org/wp-content/uploads/2014/07/2011_09_EM_backgroundpaper_Iverness.pdf
7. Euromontana (2012). Strategies to increase the attractiveness of mountain areas: how to approach depopulation in an integrated manner? Final report. Brussels: Euromontana.
8. Euromontana (2017). Cohesion policy in mountain areas: How to increase the contribution from mountains and benefits for mountain territories? 7 June 2017. Brussels: RegioInterreg&Euromontana
9. Euromontana (2017). How to encourage ICT applications and high-speed broadband in mountain areas? Dostupno na: http://www.euromontana.org/wp-content/uploads/2017/04/Clotteau_Euromontana_-_ICT.pdf
10. European Environment Agency (2010). Europe's Ecological Backbone: Recognising the True Value of our Mountains. Copenhagen: EEA.
11. European Commission (2010). Europe 2020: A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth. COM (2010) 2020 Final.
12. European Parliament's Committee on Regional Development (2016). Research for Regi Committee - Cohesion in mountainous regions of the EU. Policy Department B: Structural and Cohesion Policies. Brussels: European Parliament.
13. European Parliamentary Research Service (2015). EU rural development policy – Briefing .
14. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/568340/EPRS_BRI\(2015\)568340_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/568340/EPRS_BRI(2015)568340_EN.pdf)
15. Strategies for Culture. Culture for Development Strategic Management of a Cultural Institution (2014).
16. Dostupno na: https://issuu.com/mik.krakow/docs/strategies_for_culture_culture_for_development
17. University of Geneva, Centre for Mountain Studies – Perth College – University of the Highlands and Islands, Alterra – University of Wageningen (2012). ESPON GEOSPECS Final Report, Luxembourg and Geneva: ESPON and University of Geneva
18. https://enrd.ec.europa.eu/projects-practice/cheese-processing-facility-alpine-pasture_en
19. www.rm-tirol.at/projekte/einzel/projekt/alm-schaukaeserei-hintebachalm-kirchberg-1.html
20. www.hotel-elisabeth-tirol.com/kaeserei-kasplatzl-kitzbuehel.html
21. www.almwirtschaft.com/Almwirtschaft-Tirol/allgemeines-zur-almwirtschaft-in-tirol.html
22. www.parcdesvolcans.fr/Je-suis/Elu-du-territoire/Vie-institutionnelle/28-agriculteurs-du-Nord-Cantal-engages-en-2015-dans-l-agro-ecologie
23. https://enrd.ec.europa.eu/projects-practice/preserving-peatland-and-wet-meadows-auvergne_en
24. https://enrd.ec.europa.eu/projects-practice/improving-sustainability-slovak-forest_en
25. https://enrd.ec.europa.eu/projects-practice/E2%80%98treasures-mountain-spirit%E2%80%99-low-silesia-poland_en
26. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/568340/EPRS_BRI\(2015\)568340_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/568340/EPRS_BRI(2015)568340_EN.pdf)
27. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/573420/IPOL_STU\(2016\)573420_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/573420/IPOL_STU(2016)573420_EN.pdf)